1 नन्वनुबन्धजातं विधिसंनिहितार्थवादवाक्यैरेव ज्ञातुं शक्यम् ।2 1 तथाहिऽतद्यथेह कर्मचितो लोकः क्षीयत एवमेवामुत्र पुण्यचितो लोकः क्षीयतेऽइति श्रुत्याऽयत्कृतकं तदनित्यंऽइति न्यायवत्याऽन जायते मृयते वा विपश्चित्ऽऽयो वै भूमा तदमृतमतोऽन्यदार्तम्ऽइत्यादि श्रुत्या च भूमात्मा नित्यस्ततोऽन्यदनित्यमज्ञानस्वरूपमिति विवेको लभ्यते ।2 1 कर्मणा कृष्यादिना चितः संपादितः सस्यादिलोकः भोग्य इत्यर्थः ।2 1 विपश्चिन्नित्यज्ञानस्वरूपः ।2 1 ऽपरीक्ष्य लोकान्कर्मचितान्ब्राह्मणो निर्वेदमायान्नास्त्यकृतः कृतेनऽऽआत्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवतिऽइत्यादिश्रुत्यानात्ममात्रे देहेन्द्रियादिसकलपदार्थजाते वैराग्यं लभ्यते ।2 1 परीक्ष्यानित्यत्वेन निश्चित्य,2 1 अकृतो मोक्षः कृतेन कर्मणा नास्तीति कर्मतत्फलेभ्यो वैराग्यं प्राप्नुयादित्यर्थः ।2 1 ऽशान्तो दान्त उपरतस्तितिक्षुः समाहितः श्रद्धावित्तो भूत्वात्मन्येवात्मानं पश्येत्ऽइति श्रुत्या शमादिषट्कं लभ्यते ।2 1 ऽसमाहितो भूत्वा इति काण्वपाठः ।2 1 उपरतिः संन्यासः ।2 1 ऽन स पुनरावर्ततेऽइति स्वयञ्ज्योतिरानन्दात्मकमोक्षस्य नित्यत्वश्रुत्या मुमुक्षा लभ्यते ।2 1 तथा च विवेकादिविशेषणवानधिकारीति ज्ञातुं शक्यम् ।2 1 यथाऽय एता रात्रीरुपयन्तिऽइति रात्रिसत्रविधौऽप्रतितिष्ठन्तिऽइत्यर्थवादस्थप्रतिष्ठाकामस्तद्वत् ।2 1 तथाऽश्रोतव्यःऽइत्यत्र प्रत्ययार्थस्य नियोगस्य प्रकृत्यर्थो विचारो विषयः विचारस्य वेदान्ता विषय इति शक्यं ज्ञातुम्, ऽआत्मा द्रष्टव्यःऽइत्यद्वैतात्मदर्शनमुद्दिश्यऽश्रोतव्यःऽइति विचारविधानात् ।2 1 न हि विचारः साक्षाद्दर्शनहेतुः, अप्रमाणत्वात्,2 1 अपि तु प्रमाणविषयत्वेन ।2 1 प्रमाणं चाद्वैतात्मनि वेदान्ता एव, ऽतं त्वौपनिषतं पुरुषंऽ,ऽवेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाःऽइति श्रुतेः ।2 1 वेदान्तानां च प्रत्यग्ब्रह्मैक्यं विषयः, ऽतत्त्वमसिऽ,ऽअहं ब्रह्मास्मिऽइति श्रुतेः ।2 1 एवं विचारविधेः फलमपि ज्ञानद्वारा मुक्तिः,ऽतरति शोकमात्मवित्ऽ,ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवतिऽइत्यादिश्रुतेः ।2 1 तथा संबन्धोऽप्यधिकारिणा विचारस्य कर्तव्यतारूपः, फलस्य प्राप्यतारूप इति यथायोग्यं सुबोधः ।2 1 तस्मादिदं सूत्रं व्यर्थमिति चेत् । न ।2 1 तासामधिकार्यादिश्रुतीनां स्वार्थे तात्पर्यनिर्णायकन्यायसूत्राभावे किं विवेकादिविशेषणवानधिकारी उतान्यः,2 1 किं वेदान्ताः पूर्वतन्त्रेण अगतार्था वा,2 1 किं ब्रह्म प्रत्यगभिन्नं न वा,2 1 किं मुक्तिः स्वर्गादिवल्लोकान्तरं, आत्मस्वरूपा वेति संशयनिवृत्तेः ।2 1 तस्मादागमवाक्यैरापाततः प्रतिपन्नाधिकार्यादिनिर्णयार्थमिदं सूत्रमावश्यकम् ।2 1 तदुक्तं प्रकाशात्मश्रीचरणैःऽअधिकार्यादीनामागमिकत्वेपि न्यायेन निर्णयार्थमिदं सूत्रंऽइति ।2 1 येषां मते श्रवणे विधिर्नास्ति तेषामविहितश्रवणेऽधिकार्यादिनिर्णयानपेक्षणात्सूत्रं व्यर्थमित्यापततीत्यलं प्रसङ्गेन ॥2

1 तथा चास्य सूत्रस्य श्रवणविध्यपेक्षिताधिकार्यादिश्रुतिभिः स्वार्थनिर्णयायोत्थापितत्वाद्धेतुहेतुमद्भावः श्रुतिसंगतिः,2 1 शास्त्रारम्भहेत्वनुबन्धनिर्णायकत्वेनोपोद्घातत्वाच्छास्त्रादौ संगतिः,2 1 अधिकार्यादिश्रुतीनां स्वार्थे समन्वयोक्तेः समन्वयाध्यायसंगतिः,2 1 ऽऐतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यं स आत्मा तत्त्वमसिऽइत्यादिश्रुतीनां सर्वात्मत्वादिस्पष्टब्रह्मलिङ्गानां विषयादौ समन्वयोक्तेः पादसंगतिः,2 1 एवं सर्वसूत्राणां श्रुत्यर्थनिर्णायकत्वाच्छ्रुतिसंगतिः,2 1 तत्तदध्याये तत्तत्पादे च समानप्रमेयत्वेन संगतिरूहनीया ।2 1 प्रमेयं च कृत्स्नशास्त्रस्य ब्रह्म ।2 1 अध्यायानां तु समन्वयविरोधसाधनफलानि ।2 1 तत्र प्रथमपादस्य स्पष्टब्रह्मलिङ्गानां श्रुतीनां समन्वयः प्रमेयः ।2 1 द्वितीयतृतीययोरस्पष्टब्रह्मलिङ्गानाम् ।2 1 चतुर्थपादस्य पदमात्रसमन्वय इति भेदः ।2 1 अस्याधिकरणस्य प्रातम्यान्नाधिकरणसंगतिरपेक्षिता ॥2

1 अथाधिकरणमारच्यतेऽश्रोतव्यःऽइति विहितश्रवणात्मकं वेदान्तमीमांसाशास्त्रं विषयः ।2 1 तत्किमारब्धव्यं न वेति विषयप्रयोजनसंभवासंभवाभ्यां संशयः ।2 1 तत्र नाहं ब्रह्मेति भेदग्राहिप्रत्यक्षेण कर्तृत्वाकर्तृत्वादिविरुद्धधर्मवत्त्वलिङ्गकानुमानेन च विरोधेन ब्रह्मात्मनोरैक्यस्य विषयस्यासंभवात्, सत्यबन्धस्य

ज्ञानान्निवृत्तिरूपफलासंभवान्नारम्भणीयमिति प्राप्ते सिद्धान्तःऽअथातो ब्रह्मजिज्ञासाऽइति ।2 1 अत्र श्रवणविधिसमानार्थत्वायऽकर्तव्याऽइति पदमध्याहर्तव्यम् ।2 1 अध्याहृतं च भाष्यकृताऽब्रह्मजिज्ञासा कर्तव्याऽइति ।2 1 तत्र प्रकृतिप्रत्ययार्थयोर्ज्ञानेच्छयोः कर्तव्यत्वानन्वयात्प्रकृत्या फलीभूतं ज्ञानमजहल्लक्षणयोच्यते ।2 1 प्रत्ययेनेच्छासाध्यो विचारो जहल्लक्षणया ।2 1 तथा च ब्रह्मज्ञानाय विचारः कर्तव्य इति सूत्रस्य श्रौतोर्ऽथः संपद्यते ।2 1 तत्र ज्ञानस्य स्वतः फलत्वायोगात्प्रमातृत्वकर्तृत्वभोक्तृत्वात्मकानर्थनिवर्तकत्वेनैव फलत्वं वक्तव्यम् ।2 1 तत्रानर्थस्य सत्यत्वे ज्ञानमात्रान्निवृत्त्ययोगादध्यस्तत्वं वक्तव्यमिति बन्धस्याध्यस्तत्वमर्थात्सूचितम् ।2 1 तच्च शास्त्रस्य विषयप्रयोजनवत्त्वसिद्धिहेतुः ।2 1 तथा हि शास्त्रमारब्धव्यं, विषयप्रयोजनवत्त्वात्, भोजनादिवत् ।2 1 शास्त्रं प्रयोजनवत्, बन्धनिवर्तकज्ञानहेतुत्वात्, रज्जुरियमित्यादिवाक्यवत् ।2 1 बन्धोज्ञाननिवर्त्योऽध्यस्तत्वात्, रज्जुसर्पवत् ।2 1 इति प्रयोजनसिद्धिः ।2 1 एवमर्थाब्रह्मज्ञानाज्जीवगतानर्थभ्रमनिवृत्तिं फलं सूत्रयज्जीवब्रह्मणोरैक्यं विषयमप्यर्थात्सूचयति, अन्यज्ञानादन्यत्र भ्रमानिवृत्तेः ।2 1 जीवो ब्रह्माभिन्नः, तज्ज्ञाननिवर्त्याध्यासाश्रयत्वात् ।2 1 यदित्थं तत्तथा, यथा शुक्त्यभिन्न इदमंश इति विषयसिद्धिहेतुरध्यासः ।2 1 इत्येवं विषयप्रयोजनवत्वाच्छास्त्रमारम्भणीयमिति ।2 1 अत्र पूर्वपक्षे बन्धस्य सत्यत्वेन ज्ञानादनिवृत्तेरुपायान्तरसाध्या मुक्तिरिति फलम् ।2 1 सिद्धान्ते ज्ञानादेव मुक्तिरिति विवेकः ।2 1 इति सर्वं मनसि निधाय ब्रह्मसूत्राणि व्याख्यातुकामो भगवान् भाष्यकारः सूत्रेण विचारकर्तव्यतारूपश्रौतार्थान्यथानुपपत्त्यार्थात्सूत्रितं विषयप्रयोजनवत्वमुपोद्घातत्वात्तत्सिद्धिहेत्वध्यासाक्षेपसमाधानभाष्याभ्यां प्रथमं वर्णयति 3 युष्मदस्मत्प्रत्ययगोचरयोरिति । 42 1 एतेन सूत्रार्थास्पर्शित्वादध्यासग्रन्थो न भाष्यमिति निरस्तम्, आर्थिकार्थस्पर्शित्वात् ॥2

1 यत्तु मङ्गलाचरणाभावादव्याख्येयमिदं भाष्यमिति तन्न ।2 1 ऽसुतरामितरेतरभावानुपपत्तिःऽइत्यन्तभाष्यरचनार्थं तदर्थस्य सर्वोपप्लवरहितस्य विज्ञानघनप्रत्यगर्थस्य तत्त्वस्य स्मृतत्वात् ।2 1 अतो निर्देषत्वादिदं भाष्यं व्याख्येयम् ॥2

1 लोके शुक्ताविदं रजतमिति भ्रमः, सत्यरजते इदं रजतमित्यधिष्ठानसामान्यारोप्यविशेषयोरैक्यप्रमाहितसंस्कारजन्यो दृष्ट इत्यत्राप्यात्मान्यनात्माहङ्काराध्यासे पूर्वप्रमा वाच्या,2 1 सा चात्मनात्मनोर्वास्तवैक्यमपेक्षते,2 1 न हि तदस्ति ।2 1 तथा हि आत्मानात्मनावैक्यशून्यौ, परस्परैक्यायोग्यत्वात्, तमप्रकाशवत् ।2 1 इति मत्वा हेतुभूतं विरोधं वस्तुतः प्रतीतितो व्यवहारतश्च साधयति 3 युष्मदस्मत्प्रत्ययगोचरयोरिति ।42 1 न चऽप्रत्ययोत्तरपदयोश्चऽइति सूत्रेण ऽप्रत्यये चोत्तरपदे च परतो युष्मदस्मदोर्मपर्यन्तस्य त्वमादेशौ स्तःऽ इति विधानात्, त्वदीयं मदीयं त्वत्पुत्रो मत्पुत्र इतिवत् ऽत्वन्मत्प्रत्ययगोचरयोःऽ इति स्यादिति वाच्यम् ।2 1 ऽत्वमावेकवचनेऽ इत्येकवचनाधिकारात् ।2 1 अत्र च युष्मदस्मदोरेकार्थवाचित्वाभावादनात्मनां युष्मदर्थानां बहुत्वादस्मदर्थचैतन्यस्याप्युपाधितो बहुत्वात् ॥2 1 नन्वेवं सति कथमत्र भाष्ये विग्रहः ।2 1 न च यूयमिति प्रत्ययो युष्मत्प्रत्ययः,2 1 वयमिति प्रत्ययोस्मत्प्रत्यस्तद्गोचरयोरिति विग्रह इति वाच्यम्, शब्दसाधुत्वेऽप्यर्थासाधुत्वात् ।2 1 न ह्यहङ्काराद्यनात्मनो यूयमिति प्रत्ययविषयत्वमस्तीति चेन्न ।2 1 गोचरपदस्य योग्यतापरत्वात् ।2 1 चिदात्मा तावदस्मत्प्रत्यययोग्यः, तत्प्रयुक्तसंशयादिनिवृत्तिफलभाक्त्वात्, ऽन तावदयमेकान्तेनाविषयः, अस्मत्प्रत्ययविषयत्वात्ऽ इति भाष्योक्तेश्च ।2 1 यद्यप्यहङ्कारादिरपि तद्योग्यस्तथापि चिदात्मनः सकाशादत्यन्तभेदसिद्ध्यर्थं युष्मत्प्रत्यययोग्य इत्युच्यते ॥2

1 आश्रमश्रीचरणास्तु टीकायोजनायामेवमाहुः ऽसंबोध्यचेतनो युष्मत्पदवाच्यः, अहङ्कारादिविशिष्टचेतनोऽस्मत्पदवाच्यः, तथा च युष्मजस्मदोः स्वार्थे प्रयुज्यमानयोरेव त्वमादेशनियमो न लाक्षणिकयोः, ऽयुष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वानावौऽ इति सूत्रासांगत्यप्रसङ्गात् । अत्र शब्दलक्षकयोरिव चिन्मात्रजडमात्रलक्षकयोरपि न त्वमादेशो लक्षकत्वाविशेषात् इति ।2

1 यदि तयोः शब्दबोधकत्वे सत्येव त्वमादेशाभाव इत्यनेन सूत्रेण ज्ञापितं तदास्मिन्भाष्ये युष्मत्पदेन युष्मच्छब्दजन्यप्रत्यययोग्यः परागर्थो लक्ष्यते,2 1 अस्मच्छब्देन अस्मच्छब्दजन्यप्रत्यययोग्यः प्रत्यगात्मा ।2 1 तथा च लक्ष्यतावच्छेदकतया शब्दोऽपि बोध्यत इति न त्वमादेशः ।2 1 न च पराक्त्वप्रत्यक्त्वयोरेव लक्ष्यतावच्छेदकत्वं, न शब्दयोग्यत्वांशस्य, गौरवादिति वाच्यम् ।2 1 पराक्प्रतीचोर्विरोधस्फुरणार्थं विरुद्धशब्दयोग्यत्वस्यापि वक्तव्यत्वात् ।2 1 अत एवेदमस्मत्प्रत्ययगोचरयोरिति वक्तव्येऽपीदंशब्दोऽस्मदर्थे लोके वेदे च बहुशः, इमे वयमास्महे, इमे विदेहाः, अयमहमस्मीति च प्रयोगदर्शनान्नास्मच्छब्दविरोधीति मत्वा युष्मच्छब्दः प्रयुक्तः, इदंशब्दप्रयोगे विरोधास्फूर्तेः ।2 1 एतेन चेतनवाचित्वादस्मच्छब्दः पूर्वं प्रयोक्तव्यः ऽअभ्यर्हितं पूर्वऽ इति न्यायात्, ऽत्यदादीनि सर्वौर्नित्यम्ऽ इति सूत्रेण विहित एकशेषश्च स्यादिति निरस्तम् ।2 1 ऽयुष्मदस्मदोःऽ इति सूत्र इवात्रापि पूर्वनिपातैकशेषयोरप्राप्तेः,2 1 एकशेषे विवक्षितविरोधास्फूर्तेश्च ।2 1 वृद्धास्तु ऽयुष्मदर्थादनात्मनो निष्कृष्य शुद्धस्य चिद्धातोरोपापवादन्यायेन ग्रहणं द्योतयितुमादौ युष्मद्ग्रहणंऽ इत्याहुः ।2 1 तत्र युष्मदस्मत्पदाभ्यां पराक्प्रत्यक्त्वेनात्मानात्मनोर्वस्तुतो विरोध उक्तः ।2 1 प्रत्ययपदेन प्रतीतितो विरोध उक्तः ।2 1 प्रतीयत इति प्रत्ययोऽहङ्कारादिरनात्मा दृश्यतया भाति ।2 1 आत्मा तु प्रतीतित्वात्प्रत्ययः स्वप्रकाशतया भाति ।2 1 गोचरपदेन व्यवहारतो विरोध उक्तः ।2 1 युष्मदर्थः प्रत्यगात्मतिरस्कारेण कर्ताहमित्यादिव्यवहारगोचरः,2 1 अस्मदर्थस्त्वनात्मप्रविलापेन,2 1 अहं ब्रह्मेति व्यवहारगोचर इति त्रिधा विरोधः स्फुटीकृतः ।2 1 युष्मच्चास्मच्च युष्मदस्मदी,2 1 ते एव प्रत्ययौ च तौ गोचरौ चेति युष्मदस्मत्प्रत्ययगोचरौ,2 1 तयोस्त्रिधा विरुद्धस्वभावयोरितरेभावोऽत्यन्ताभेदस्तादात्म्यं वा तदनुपपत्तौ सिद्धायामित्यन्वयः ।2 1 ऐक्यासंभवेऽपि शुक्लो घट इतिवत्तादात्मयं किं न स्यादित्यत आह 3 विषयविषयिणोरिति ।42 1 चिज्जडयोर्विषयविषयित्वाद्दीपघटयोरिव न तादात्म्यमिति भावः ।2 1 युष्मदस्मदी पराप्रत्यग्वस्तुनी, ते एव प्रत्ययश्च गोचरश्चेति वा विग्रहः ।2 1 अत्र प्रत्ययगोचरपदाभ्यामात्मनात्मनोः प्रत्यक्पराग्भावे चिदचित्त्वं हेतुरुक्तस्तत्र हेतुमाह 3 विषयविषयिणोरिति ।42 1 अनात्मनो ग्राह्यत्वादचित्वं,2 1 आत्मनस्तु ग्राहकत्वाच्चित्वं वाच्यम् ।2 1 अचित्वे स्वस्य स्वेन ग्रहस्य कर्मकर्तृत्वविरोधेनासंभवादप्रत्यक्षत्वापत्तेरित्यर्थः ।2 1 यथेष्टं वा हेतुहेतुमद्भावः ।2 1 नन्वेवमात्मानात्मनोः पराक्प्रत्यक्त्वेन, चिदचित्त्वेन, ग्राह्यग्राहकत्वेन च विरोधात्तमःप्रकाशवदैक्यस्य तादात्म्यस्य वानुपपत्तौ सत्यां, तत्प्रमित्यभावेनाध्यासाभावेऽपि तद्धर्माणां चैतन्यसुखजाड्यदुःखादीनां विनिमयेनध्यासोऽस्त्वित्यत आह 3 तद्धार्माणामपीति ।42 1 तयोरात्मानात्मनोर्धर्मास्तद्धर्मास्तेषामपीतरेतरभावानुपपत्तिः ।2 1 इतरत्र धर्म्यन्तरे इतरेषां धर्माणां भावः संसर्गस्तस्यानुपपत्तिरितित्यर्थः ।2 1 न हि धर्मिणोः संसर्गं विना धर्माणां विनिमयो अस्ति ।2 1 स्फटिके लोहित वस्तु सांनिध्याल्लौहित्यधर्मसंसर्गः ।2 1 असङ्गात्मधर्मिणः केनाप्यसंसर्गाद्धर्मिसंसर्गपूर्वको धर्मसंसर्गः कुतस्त्य इत्यभिप्रेयोक्त 3 म्सुतरामिति ।42 1 नन्वात्मानात्मनोस्तादात्म्यस्य तद्धर्मसंसर्गस्य चाभावेऽप्यध्यासः किं न स्यादित्यत आहै 3 त्यत इति ।42 1 इत्युक्तरीत्या तादात्म्याद्यभावेन तत्प्रमाया अभावादतः प्रमाजन्यसंस्कारस्याध्यासहेतोरभावात् ऽअध्यासो मिथ्येति भवितुं युक्तंऽ इत्यन्वयः ।2 1 मिथ्याशब्दो ह्यर्थः2 1 अपह्नववचनः, अनिर्वचनीयतावचनश्चेति ।2 1 अत्र चापह्नवार्थः ।2 1 ननु कुत्र कस्याध्यासोऽपह्नूयत इत्याशङ्क्य,2 1 आत्मन्यनात्मतद्धर्माणामनात्मन्यात्मतद्धर्माणामध्यासो निरस्यत इत्याह 3 अस्मत्प्रत्ययगोचर इत्यादिना ।42 1 अहमितिप्रत्यययोग्यत्वं बुद्ध्यादेरप्यस्तीति मत्वा तत आत्मानं विवेचयति 3 विषयणीति ।42 1 बुद्ध्यादिसाक्षिणीत्यर्थः ।2 1 साक्षित्वे हेतुः 3 चिदात्मक इति ।42 1 अहमिति भासमाने चिदंशात्मनीत्यर्थः ।2 13 युष्मत्प्रत्ययगोचरस्येति ।42 1 त्वङ्कारयोग्यस्य ।2 1 इदमर्थस्येतियावत् ।2 1 नन्वहमिति

भासमानबुद्ध्यादेः कथमिदमर्थत्वमित्यत आह 3 विषयस्येति ।42 1 साक्षिभास्यस्येत्यर्थः ।2 1 साक्षिभास्यत्वरूपलक्षणयोगाद्बुद्ध्यादेर्घटादिवदिदमर्थत्वं न प्रतिभासत इति भावः ।2 1 अथवा यदात्मनो मुख्यं सर्वान्तरत्वरूपं प्रत्यक्त्वं प्रतीतत्वं ब्रह्मास्मीति व्यवहारगोचरत्वं चोक्त्वं तदसिद्धं, अहमिति प्रतीयमानत्वात्, अहङ्कारवदित्याशङ्क्याह 3 अस्मत्प्रत्ययगोचर इति ।42 1 अस्मच्चासौ प्रत्ययश्चासौ गोचरश्च तस्मिन्नित्यर्थः ।2 1 अहंवृत्तिव्यङ्ग्यस्फुरणत्वं स्फुरणविषयत्वं वा हेतुः ।2 1 आद्ये दृष्टान्ते हेत्वसिद्धिः ।2 1 द्वितीये तु पक्षे तदसिद्धिरित्यात्मनो मुख्यं प्रत्यक्त्वादि युक्तमिति भावः ।2 1 ननु यदात्मनो विषयत्वं तदसिद्धं, अनुभवामीति शब्दवत्वात्, अहङ्कारवदित्यत आह 3 विषयणीति ।42 1 वाच्यत्वं लक्ष्यत्वं वा हेतुः ।2 1 नाद्यः, पक्षे तदसिद्धेः ।2 1 नान्त्यः, दृष्टान्ते तद्वैकल्यादिति भावः ।2 1 देहं जानामीति देहाहङ्कारयोर्विषयविषयित्वेऽपि मनुष्योऽहमित्यभेदाध्यासवदात्माहङ्कारायोरप्यभेदाध्यासः स्यादित्यत आह 3 चिदात्मक इति ।42

तयोर्जाड्याल्पत्वाभ्यां सादृश्यादध्यासेऽपि चिदात्मन्यनवच्छिन्ने जडाल्पाहङ्कारादेर्नाध्यास इति भावः ।2 1 अहमिति भास्यत्वादात्मवदहङ्कारस्यापि प्रत्यक्त्वादितं मुख्यमेव,2 1 ततः पूर्वोक्त्वपराक्त्वाद्यसिद्धिरित्याशङ्क्याह 3 युष्मदिति ।42 1 अहंवृत्तिभास्यत्वमहङ्कारे नास्ति कर्तृकर्मत्वविरोधात्,2 1 चिद्भास्यत्वं चिदात्मनि नास्तीति हेत्वसिद्धिः ।2 1 अतो बुद्ध्यादेः प्रतिभासतः प्रत्यक्त्वेऽपि पराक्त्वादिकं मुख्यमेवेति भावः ।2 1 युष्मत्पराक्तच्चासौ प्रतियत इति प्रत्ययश्चासौ कर्तृत्वादिव्यवहारगोचरश्च तस्येति विग्रहः ।2 1 तस्य हेयत्वार्थमाह 3 विषस्येति ।42 1 पिञ्बन्धने ।2 1 विसिनोति बध्नाति इति विषयस्तस्येत्यर्थः ।2 1 आत्मन्यनात्मतद्धर्माध्यासो मिथ्या भवतु,2 1 अनात्मन्यात्मतद्धर्माध्यासः किं न स्यात्,2 1 अहं स्फुरामि सुखीत्याद्यनुभवादित्याशङ्क्याह 3 तद्विपर्ययेणेति ।42 1 तस्मादनात्मनो विपर्ययो विरुद्धस्वभावश्चैतन्यम् ।2 1 इत्थंभावे तृतीया ।2 1 चैतन्यात्मना विषयिणस्तद्धर्माणां च योऽहङ्कारादौ विषयेऽध्यासः स मिथ्येति नास्तीति भवितुं युक्तम्, अध्याससामग्र्यभावात् ।2 1 न ह्यत्र पूर्वप्रमाहितसंस्कारः सादृश्यमज्ञानं वास्ति ।2 1 निरवयवनिर्गुणस्वप्रकाशात्मनि गुणावयवसादृश्यस्य चाज्ञानस्य चायोगात् ॥2

1 नन्वात्मनोनिर्गुणत्वे तद्धर्माणामिति भाष्यं कथमिति चेत्,2 1 उच्यते बुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तं चैतन्यं ज्ञानं,2 1 विषयाभेदेनाभिव्यक्तं स्फुरणम्,2 1 शुभकर्मजन्यवृत्तिव्यक्तमानन्द 2 1 इत्येवं वृत्त्युपाधिकृतभेदात्ज्ञानादीनामात्मधर्मत्वव्यपदेशः ।2 1 तदुक्तं टीकायां ऽआनन्दो विषयानुभवो नित्यत्वं चेति सन्ति धर्मा अपृथक्त्वेऽपि चैतन्यत्वात्पृथगिवावभासन्तेऽ इति ।2 1 अतो निर्गुणब्रह्मात्मत्वमते, अहं करोमीति प्रतीतेरर्थस्य चाध्यासत्वायोगात्प्रमात्वं सत्यत्वं च अहं नर इति सामानाधिकरण्यस्य गौणत्वमिति मतमास्थेयम् ।2 1 तथा च बन्धस्य सत्यतया ज्ञानान्निवृत्तिरूपफलासंभवाद्बद्धमुक्तयोर्जीवब्रह्मणोरैक्यायोगेन विषयासंभवात्शास्त्रं नारम्भणीयमिति पूर्वपक्षभाष्यतात्पर्यम् ।2 1 युक्तग्रहणात्पूर्वपक्षस्य दुर्बलत्वं सूचयति ।2 1 तथाहि किमध्यासस्य नास्तित्वमयुक्तत्वादभानाद्वा कारणाभावाद्वा ?2 1 आद्य इष्ट इत्याह 3 तथापीति ।42 1 एतदनुरोधादादौ यद्यपीति पठितव्यम् ।2 1 अध्यासस्यासङ्गस्वप्रकाशात्मन्ययुक्तत्वमलङ्कार इति भावः ।2 1 न द्वितीय इत्याह 3 अयमिति ।42 1 अज्ञः कर्ता मनुष्योऽहमिति प्रत्यक्षानुभवादध्यासस्याभानमसिद्धमित्यर्थः ।2 1 न चेदं प्रत्यक्षं कर्तृत्वादौ प्रमेति वाच्यम् ।2 1 अपौरुषेयतया निर्देषेण, उपक्रमादिलिङ्गावधृततात्पर्येण च तत्वमस्यादिवाक्येनाकर्तृत्वब्रह्मत्वबोधनेनास्य भ्रमत्वनिश्चयात् ।2 1 न च ज्येष्ठप्रत्यक्षविरोधादागमज्ञानस्यैव बाध इति वाच्यं, देहात्मवादप्रसङ्गात्, मनुष्योऽहमिति प्रत्यक्षविरोधेन ऽअथायमशरीरःऽ इत्यादिश्रुत्या देहादन्यात्मासिद्धेः ।2 1 तस्मादिदं रजतमितिवत्सामानाधिकरण्यप्रत्यक्षस्य

भ्रमत्वशङ्काकलङ्कितस्य नागमात्प्राबल्यमित्यास्थेयम् ।2 1 किञ्च ज्येष्ठत्वं पूर्वभावित्वं वा आगमज्ञानं प्रत्युपजीव्यत्वं वा?2 1 आद्ये न प्राबल्यम्, ज्येष्ठस्यापि रजतभ्रमस्य पश्चाद्भाविना शुक्तिज्ञानेन बाधदर्शनात् ।2 1 न द्वितीयः आगमज्ञानोत्पत्तौ प्रत्यक्षादिमूलवृद्धव्यवहारे संगतिग्रहद्वारा, शब्दोपलब्धिद्वारा च प्रत्यक्षादेर्व्यावहारिकप्रामाण्यस्योपजीव्यत्वेऽपि तात्त्विकप्रामाण्यस्यानपेक्षितत्वात्, अनपेक्षितांशस्यागमेन बाधासंभवादिति ।2 1 यत्तु क्षणिकयागस्य श्रुतिबलात्कालान्तरभाविफलहेतुत्ववत् ऽतथा विद्वान्नामरूपाद्विमुक्तःऽ इति श्रुतिबलात्सत्यस्यापि ज्ञानान्निवृत्तिसंभवादध्यासवर्णनं व्यर्थमिति, तन्न ।2 1 ज्ञानमात्रनिवर्त्यस्य क्वापि सत्यत्वादर्शनात्, सत्यस्य चात्मनो निवृत्यदर्शनाच्च, अयोग्यतानिश्चये सति सत्यबन्धस्य ज्ञानान्निवृत्तिश्रुतेर्बोधकत्वायोगात् ।2 1 न च सेतुदर्शनात्सत्यस्य पापस्य नाशर्शनान्नायोग्यतानिश्चय इति वाच्यं, तस्य श्रद्धानियमादिसापेक्षज्ञाननाश्यत्वात् ।2 1 बन्धस्य च ऽनान्यः पन्थाऽ इति श्रुत्या ज्ञानमात्रान्निवृत्तिप्रतीतेः,2 1 अतः श्रुतज्ञाननिवर्त्यत्वनिर्वाहार्थमध्यस्तत्वं वर्णनियम् ।2 1 किं च ज्ञानैकनिवर्त्यस्य किं नाम सत्यत्वम्,2 1 न तावदज्ञानाजन्यत्वम् ।2 1 ऽमायां तु प्रकृतिम्ऽ इति श्रुति विरोधान्मायाविद्ययोरैक्यात् ।2 1 नापि स्वाधिष्ठाने स्वाभावशून्यत्वं ऽअस्थूलम्ऽ इत्यादिनिषेधश्रुतिविरोधात् ।2 1 नापि ब्रह्मवद्बाधायोग्यत्वं, ज्ञानान्निवृत्तिश्रुतिविरोधात् ।2 1 अथ व्यवहारकाले बाधशून्यत्वम्,2 1 तर्हि व्यवहारिकमेव सत्यत्वमित्यागतमध्यस्तत्वम् ।2 1 तच्च श्रुत्यर्थे योग्यता ज्ञानार्थं वर्णनीयमेव, यागस्यापूर्वद्वारत्ववत् ।2 1 न च तदन्यत्वाधिकरणे तस्य वर्णनात्पौनरुक्त्यम्, तत्रोक्ताध्यासस्यैव प्रवृत्त्यङ्गविषयादिसिद्ध्यर्थमादौ स्मार्यमाणत्वादिति दिक् ॥ 2

1 अध्यासं द्वेधा दर्शयति 3 लोकव्यवहार इति ।42 1 लोक्यते मनुष्योऽहमित्यभिमन्यत इति लोकोऽर्थाध्यासः,2 1 तद्विषयो व्यवहारोऽभिमान इति ज्ञानाध्यासो दर्शितः ।2 1 द्विविधाध्यासस्वरूपलक्षणमाह 3 अन्योन्यस्मिनि4 त्यादिना 3 धर्मधर्मिणोः4 इत्यन्तेन ।2 1 जाड्यचैतन्यादिधर्माणां धर्मिणावहङ्कारात्मानौ,2 1 तयोरत्यन्तं भिन्नयोरितरेतरभेदाग्रहेणान्योन्यस्मिनन्योन्यतादात्म्यमन्योन्यधर्मांश्च व्यत्यासेनाध्यस्य लोकव्यवहार इति योजना ।2 1 अतः सोऽयमिति प्रमाया नाध्यासत्वम्, तदिदमर्थयोः कालभेदेन कल्पितभेदेऽप्यत्यन्तभेदाभावादिति वक्तुमत्यन्तेत्युक्तम् । 2 1 न च धर्मितादात्म्याध्यासे धर्माध्याससिद्धेः ऽधर्मांश्चऽ इति व्यर्थमिति वाच्यम्, अन्धत्वादीनामिन्द्रियधर्माणां धर्म्यध्यासास्फुटत्वेऽप्यन्धोऽहमिति स्फुटोऽध्यास इति ज्ञापनार्थत्वात् ।2 1 नन्वात्मानात्मनोः परस्पराध्यस्तत्वे शून्यवादः स्यादित्याशङ्क्याह 3 सत्यानृते मिथुनीकृत्येति ।42 1 सत्यमनिदं चैतन्यं तस्यानात्मनि संसर्गमात्राध्यासो न स्वरूपस्य ।2 1 अनृतं युष्मदर्थः तस्य स्वरूपतोऽप्यध्यासात्तयोर्मिथुनीकरणमध्यास इति न शून्यतेत्यर्थः ॥2

1 नन्वध्यासमिथुनीकरणलोकव्यवहारशब्दानामेकार्थत्वेऽध्यस्य मिथुनीकृत्येति पूर्वकालत्ववाचिक्त्वाप्रत्ययादेशस्य ल्यपः कथं प्रयोग इति चेन्न, अध्यासव्यक्तिभेदात् ।2 1 तत्र पूर्वपूर्वाध्यासस्योत्तरोत्तराध्यासं प्रति संस्कारद्वारा पूर्वकालत्वेन हेतुत्वद्योतनार्थं ल्यपः प्रयोगः ।2 1 तदेव स्पष्टयति 3 नैसर्गिक इति ।42 1 प्रत्यगात्मनि हेतुहेतुमद्भावेनाध्यासप्रवाहोऽनादिरित्यर्थः ।2 1 ननु प्रवाहस्यावस्तुत्वात्, अध्यासव्यक्तीनां सादित्वात्, कथमनादित्वमिति चेत् ।2 1 उच्यते अध्यासत्वावच्छिन्नव्यक्तीनां मध्येऽन्यतमया व्यक्त्या विनानादिकालस्यावर्तनं कार्यानादित्वमित्यङ्गीकारात् ।2 1 एतेन कारणाभावादिति कल्पो निरस्तः, संस्कारस्य निमित्तस्य नैसर्गिकपदेनोक्तत्वात् ।2 1 न च पूर्वप्रमाजन्य एव संस्कारो हेतुरिति वाच्यम्, लाघवेन पूर्वानुभवजन्यसंस्कारस्य हेतुत्वात् ।2 1 अतः पूर्वाध्यासजन्यः संस्कारोऽस्तीति सिद्धम् ।2 1 अध्यासस्योपादानमाह 3 मिथ्याज्ञाननिमित्त इति ।42 1 मिथ्या च तदज्ञानं च मिथ्याज्ञानं तन्निमित्तमुपादानं यस्य स

तन्निमित्तः ।2 1 तदुपादानक इत्यर्थः ।2 1 अज्ञानस्योपादानत्वेऽपि संस्फुरदात्मतत्वावरकतया दोषत्वेनाहङ्काराध्यासकर्तुरीश्वरस्योपाधित्वेन संस्कारकालकर्मादिनिमित्तपरिणामित्वेन च निमित्तत्वमिति द्योतयितुं निमित्तपदम् ।2 1 स्वप्रकाशात्मन्यसङ्गे कथमविद्यासङ्गः, संस्कारादिसामग्र्यभावात्, इति शङ्कानिरासार्थं मिथ्यापदम् ।2 1 प्रचण्डमार्तण्डमण्डले पेचकानुभवसिद्धान्धकारवत्, अहमज्ञ इत्यनुभसिद्धमज्ञानं दुरपह्नवम, कल्पितस्याधिष्ठानास्पर्शित्वात्, नित्यस्वरूपज्ञानस्याविरोधित्वाच्चेति ।2 1 यद्वा अज्ञानं ज्ञानाभाव इति शङ्कानिरासार्थं मिथ्यापदम् ।2 1 मिथ्यात्वे सति साक्षाज्ज्ञाननिवर्त्यत्वमज्ञानस्य लक्षणं मिथ्याज्ञानपदेनोक्तम् ।2 1 ज्ञानेनेच्छाप्रागभावः साक्षान्निवर्त्यत इति वदन्तं प्रति मिथ्यात्वे सतीत्युक्तम् ।2 1 अज्ञाननिवृत्तिद्वारा ज्ञाननिवर्त्यबन्धेऽतिव्याप्तिनिरासाय साक्षादिति ।2 1 अनाद्युपादानत्वे सति मिथ्यात्वं वा लक्षणम् ।21 ब्रह्मनिरासार्थं मिथ्यात्वमिति ।2 1 मृदादिनिरासार्थमनादीति ।2 1 अविद्यात्मनोः संबन्धनिरासार्थमुपादानत्वे सतीति ।2